

**NIEUWSBRIEF
HELIKON UTRECHT
September 2022**

Beste Helikonbezoeker,

Onze openingslezing, die gewijd was aan de DOMunder musea, was goed bezocht en werd gewaardeerd. Wie nog eens een NRC-interview met de initiator ervan, Theo van Wijk, wil nalezen: zie <https://bit.ly/3Utj5p9>. Hoewel 14 jaar geleden gepubliceerd, nog steeds interessant en actueel.

⇐ Dit schilderij is *De Stadhuisbrug* te Utrecht door Reinier Craeyvanger, gedateerd 1833.

Het toont een slecht onderhouden Domtoren. Dat lag aan de belabberde economische omstandigheden in de eeuwen daarvoor.

Het witte gebouw is het neoclassicistische stadhuis, dat toen net af was. Verder wat straatleven: een man trekt een kar over een kapotte keienweg.

Het schilderij maakte deel uit van de tentoonstelling *De gezonde stad* in het Centraal Museum van Utrecht, die ter gelegenheid van Utrecht 900 tot vorige week te zien was.

Om de stad en haar historie in het kader van Utrecht 900 jaar extra aandacht te geven, zal Otto Nelemans op vrijdag 14 oktober uit de doeken doen waarom de schilder Adam Willaerts meer aandacht verdient dan hij tot nu toe gehad heeft. Zie voor meer informatie: <https://tinyurl.com/4mjp5f7j>. Mis deze lezing niet!

Inmiddels is de herfst ingetreden en voor de laatste maanden van dit jaar hebben we weer een aardige rij nieuwe lezingen in de aanbieding! Ook lezingen waarin ons thema ‘vleugels krijgen’ weer een vervolg krijgt...

I Nieuwe lezingen

- **De vleugels van Ovidius door Anton Simons**

Bij de Latijnse dichter Ovidius komen we het verhaal tegen van Daedalus en zijn zoon Icarus. Ze zitten gevangen in het labyrint dat Daedalus zelf ontworpen had voor koning Midas, op Kreta. Daedalus heeft geen zin om er te blijven zitten en gebruikt zijn talent als uitvinder om vleugels te ontwerpen. Zo lukt het hem om met zijn zoon te ontsnappen totdat...

Het verhaal moeten we beluisteren als muziek. Ovidius schreef het in metrum, met dichtelijke beelden en wendingen. Hij vergelijkt de vleugel met een panfluit, de veren zijn geplaatst van groot naar klein. De vraag die vooropstaat is hoe muziek ons kan helpen ontsnappen uit de labyrinten van de moderne techniek. In zijn lezing zal Anton rond het verhaal van Daedalus en Icarus verbanden leggen tussen literatuur, schilderkunst, techniek en politiek.

Lezing vrijdag 28 oktober 2022, 14.00 - 16.00 uur, Instituto Cervantes, Utrecht, zie voor meer info: <https://bit.ly/3BtrRjW>

- **Een nieuwe lente, een nieuw geluid door Jaap Goedegebuure**

In het laatste kwart van de negentiende eeuw onderging Nederland grote veranderingen, niet alleen op sociaal, economisch en politiek gebied, maar ook cultureel. Dankzij industrialisering en verstedelijking groeiden de bevolking en de welvaart en nam de scholingsgraad toe, maar tegelijk was er onder de arbeidersklasse sprake van erbarmelijke leefomstandigheden.

Romanschrijvers en schilders brachten het niet altijd even florissante bestaan van de lagere klassen in beeld. Velen van hen sloten zich aan bij het socialisme en stelden hun kunst in dienst van de gelijkberechtiging.

G. H. Breitner, *De Singelbrug bij de Paleisstraat te Amsterdam* (rond 1896), Rijksmuseum Amsterdam

In deze driedelige lezingenreeks neemt Jaap Goedegebuure ons mee op een rondgang langs het werk van dichters als Kloos en Gorter, romanschrijvers als Couperus en van Deyssel en

schilders als Van Gogh, de gebroeders Israëls, Mauve en Toorop. De periode 1880-1900 wordt aan de hand van korte teksten en dia's geïllustreerd.

Driedelige lezingenreeks donderdag 10, 17 en 24 november 2022, 14.00 - 16.00 uur, Huize Gaudeamus, Bilthoven, zie voor meer info: <https://bit.ly/3qZDLx8>

- **Golden Boy Gustav Klimt door Marina Marijnen**

Eindelijk kunnen we dan vanaf 7 oktober de vanwege corona uitgestelde tentoonstelling van Gustav Klimt (1862-1918) bewonderen. Bijzonder is dat het museum het werk van Klimt exposeert te midden van de kunstenaars die hem inspireerden. Bovendien werd niet eerder een zo grote collectie van Klimt bijeengebracht. Dit is mede mogelijk door samenwerking met het Belvédère Museum in Wenen en bruiklenen van musea uit de hele wereld.

Marina Marijnen zal u inzicht geven in het wervelende tijdperk waarin Klimt werkte: het Wenen van het Fin-de-Siècle, van de Jugendstil en de Wiener Secession. U kunt volop genieten van het kleurrijke werk van Klimt en kennisnemen van de verhalen die achter de mooie beelden van 'Golden Boy' Klimt schuilgaan.

Lezing vrijdag 11 november 2022, 14.00 - 16.00 uur, Instituto Cervantes, Utrecht

Voor meer informatie zie: <https://bit.ly/3duOpL7>

- **Toetanchamon en de Vallei der Koningen door Diana de Wild**

Op 4 november is het precies een eeuw geleden dat de Britse archeoloog Howard Carter midden in de Vallei der Koningen, bij de stad Luxor in Egypte, een trap vond die naar beneden leidde. Na drie dagen graven kwam onderaan deze trap een verzegelde doorgang tevoorschijn. Het gat werd weer dichtgegooid, want Howard Carter moest wachten tot de financier van de opgravingen, Lord Carnarvon, in Egypte arriveerde. Op 26 november 1922 keken de twee mannen door een gat in de verzegelde deur het graf en zagen 'vreemde dieren, beelden en goud, overal de glinstering van goud'. Het graf van de onbekende farao Toetanchamon bleek zo goed als intact te zijn. Diana de Wild vertelt u honderduit over de opgraving van het graf van Toetanchamon en andere ontdekkingen in de Vallei.

Lezing dinsdag 15 november 2022, 13.30 - 15.30 uur, Rijksmuseum voor Oudheden, Leiden, zie ook: <https://bit.ly/3Uyljt9>

- **Op de vleugels van engelenmuziek door Els van Swol**

Hoe hebben componisten zich door de eeuwen heen laten inspireren door engelen? Kunst- en cultuurwetenschapper Els van Swol geeft een lezing over engelen in zowel de beeldende kunst als de muziek, met de nadruk op engelen in het Advents- en Kerstverhaal. Terwijl zij kunstwerken met al of niet musicerende engelen toont, laat ze tegelijkertijd fragmenten horen van muziek over engelen uit dezelfde cultuurperiode; we gaan van een middeleeuwse blokfluit naar een moderne jazztrompet.

De lezing vormt een verdieping van het thema 'vleugels krijgen' dat in 2022 bij Helikon centraal staat. Deze lezing is om technische redenen verplaatst naar eind november.

Lezing met muzikale intermezzi, vrijdag 25 november 2022, 14.00 - 16.00 uur, Instituto Cervantes, Utrecht,

Zie: <https://www.helikon-utrecht.nl/lezingen/op-de-vleugels-van-engelenmuziek>

- **Pieter Bruegel: de religieuze door Thea Willemsen**

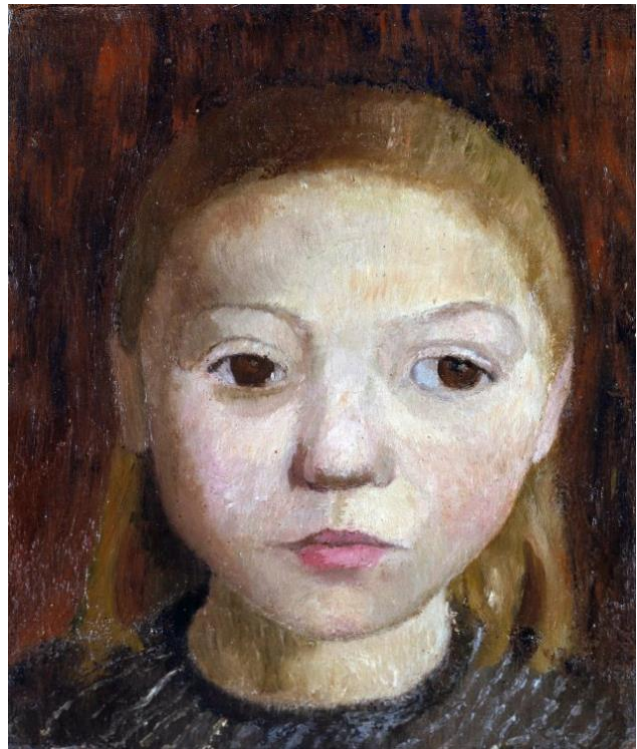
Bij Pieter Bruegel de Oude denk je vooral aan schilderijen van landbouwers, kermissen en volksvertier. Vanwege zulke afbeeldingen kreeg hij de bijnaam 'Boeren-Bruegel'. Het uitbundige plattelandsleven werd zijn handelsmerk. Hij schreef er geschiedenis mee en kreeg veel navolging.

Minder bekend is, dat zeker de helft van zijn schilderijen een religieus karakter heeft. Geen wonder: religieuze kunst bracht een kunstenaar het meeste aanzien. Ook in deze werken blijkt een onorthodoxe benadering. Menig Bijbels thema is niet als zodanig herkenbaar. Zo is het hoofdonderwerp vaak gemarginaliseerd tot een achtergrondscène. En het tafereel vindt plaats in een Brabantse stad. Het is kenmerkend voor Pieter Bruegels schilderijen, de symbolische en/of moralistische strekking is verweven in de enscenering. Voor ons is het een uitdaging om die boodschap te achterhalen.

Lezing vrijdag 2 december 2022, 14.00 - 16.00 uur, Instituto Cervantes, Utrecht. Zie ook: <https://bit.ly/3R9aDhw>

- **Zijn het geen schatjes?
Door Henny Molenaar**

Oog in oog staand met *de jongen in het grijs*, een 17^e-eeuws jongensportret van Jacob Adriaensz. Backer, de rode blosjes op de wangen van onbekende *meisje in het blauw* door Johannes Cornelisz. Verspronck, of met de ernstige blik in het portret dat Paula Modersohn Becker begin vorige eeuw maakte van haar buurmeisje in Worpswede, wie wordt er niet door geraakt? Waren de kinderen op de 16^e en 17^e-eeuwse portretten nog afgebeeld als kleine volwassenen, desondanks kwetsbaar ogend in hun zware kledij, het meisje hiernaast, een portret dat in het Städel Museum van Frankfurt hangt, ademt een heel andere kwetsbaarheid, eentje waar de volwassenheid al doorheen kiert. In de lezing toont Henny Molenaar u haar persoonlijke serie favoriete kinderportretten. Kriskras door de eeuwen heen onderzoeken we functie en betekenis van 17^e-eeuwse kinderportretten. Welke opvoedingsidealen reflecteren deze portretten? Welke culturele blik wordt erin gerepresenteerd? 'Kunnen' sommige portretten nog wel?

Lezing vrijdag 9 december 2022, 14.00 - 16.00 uur, Instituto Cervantes, Utrecht, voor aanmelding zie: <https://bit.ly/3LzXu4E>

- **De iconologische ontwikkeling van het kerstverhaal met Ina Bertsch**

De traditionele lezing rond Kerst! Het verhaal in het Nieuwe Testament over de geboorte van Christus is nogal summier. In het prille begin van het christendom zijn afbeeldingen rondom de

geboorte van Christus vrij eenvoudig. Pas wanneer keizer Constantijn de Grote op de plaats van de geboortegrot van Christus een kerk laat bouwen wordt de menswording van Christus steeds uitgebreider weergegeven. Daarbij wordt steeds vaker geput uit de apocriefe evangeliën en wordt het tafereel afgebeeld als een historische gebeurtenis. Vanaf de romaanse kunst wordt de geboorte vaak in het kader van een theologisch programma weergegeven. De gotiek luidt weergave van menselijke emoties in en de symboliek rondom het geboorteverhaal wordt steeds uitgebreider. Ina Bertsch zal tijdens deze lezing aan de hand van voorbeelden uit de vroegchristelijke en middeleeuwse kunst de iconologische ontwikkeling laten zien van de afbeelding van de geboorte van Christus.

Lezing vrijdag 16 december 2022, 14.00 - 16.00 uur, Instituto Cervantes, Utrecht. Zie ook: <https://bit.ly/3CaEMZP>

II Eerder aangekondigde activiteiten

We wijzen speciaal nog op twee lezingen in Bilthoven in oktober:

Voor de lezing over **Jean Arp**, zie: <https://bit.ly/3R6uihY>

Voor de twee lezingen over de **mozaïeken in Ravenna**, zie: <https://bit.ly/3R48rYG>

Tenslotte de excursie naar **Museum Voorlinden** in Wassenaar om Giuseppe Penone's tentoonstelling en de tuinen van Piet Oudolf te zien! Deze dagtrip zal plaatsvinden op woensdag 19 oktober. Nog enkele plaatsen beschikbaar. Voor meer informatie:

<https://tinyurl.com/hykd9vcj>

De tuinen van Piet Oudolf, bron: Museum Voorlinden

III Engelenpost

Rainer Maria Rilke is een van de beroemde schrijvers die zich diepgaand met engelen en kunst heeft beziggehouden. Het is geen eenvoudige kost. Rilke was een zoekende ziel, voortdurend onderweg. Hij wordt in 1875 in Praag als René geboren. Als hij 22 jaar oud is ontmoet hij de veertien jaar oudere Lou Andreas-Salomé die hem de naam Rainer Maria geeft en met wie hij tot zijn dood innig bevriend zal blijven. Het mystieke werk van de van oorsprong Griekse schilder El Greco intrigeerde hem, en met name de Maria-figuur.

Rilke is zoals gezegd zijn leven lang op zoek; naar financiële middelen, een plek om te denken en te schrijven, naar inspiratie, naar 'God', naar de liefde, naar de juiste woorden om het onzegbare uit te drukken. Zijn innerlijke onrust voert hem naar verschillende vrouwen en langs vele landen (o.a. Italië, Rusland, Frankrijk) maar hij zal zich nooit echt binden. Vinden en verliezen, vinden en verlaten ... steeds weer de spanning tussen nabijheid en distantie, het vertrouwde en het vreemde onbekende, immanentie en transcendentie. Heeft Rilke's fascinatie voor het thema van de engel misschien hiermee te maken?

⇐ Detail van *De hemelvaart van Maria* door El Greco, 1577-79, Toledo

In de figuur van de engel als tussenwezen en symbool van de totaliteit wordt deze spanning als het ware opgelost. Alleen engelen kunnen verschillende dimensies tegelijkertijd ervaren. 'Engelen (zegt men) weten vaak niet, of ze onder levenden gaan of doden', zo lezen we in de eerste elegie van Duino.

Rilkes *Duineser Elegien* zijn ontstaan in de periode 1912 tot 1922. De naam van de cyclus van tien elegieën verwijst naar het kasteel Duino (bij Triëst) waar Rilke op uitnodiging van vorstin Marie von Thurn und Taxis regelmatig verblijft. De eerste twee elegieën zouden in 1912 in zeer korte tijd in een soort roes zijn geschreven, alsof Rilke door een hogere macht geïnspireerd werd. In een brief aan de vorstin zegt hij over het ontstaan: 'Es war ein namenloser Sturm, ein Orkan im Geist'. En in een brief aan zijn Poolse vertaler Witold von Hulewicz (1925) vraagt Rilke zich af: 'Bin ich es, der den Elegien die richtige Erklärung geben darf? Sie reichen unendlich über mich hinaus'. De elegieën stijgen zo oneindig ver boven hem uit dat zelfs hij zich niet in staat acht ze te verklaren.

In dezelfde brief beschrijft hij de engel als het schepsel waarin 'die Verwandlung des Sichtbaren in Unsichtbares ... schon vollzogen erscheint'. De metamorfose van de zichtbare dingen in het onzichtbare, het onzegbare, is in de verschijning van de engel al voltrokken. In de figuur van de engel valt de tegenstelling tussen immanentie en transcendentie, tussen leven en dood weg. Rilke bedoelt dit niet in traditioneel-christelijke zin maar 'in einem rein irdischen, tief irdischen, selig irdischen Bewußtsein', als een diep en puur aards bewustzijn.

Ook voor de mens is het uiteindelijk mogelijk het aardse én het bovennatuurlijke als een gevoelsmatige eenheid te ervaren.

De eerste elegie

Wie, als ik riep, zou mij dan horen uit de rijen
der engelen? En stel eens, één nam mij
plotseling aan het hart: ik zou vergaan
door zijn sterker bestaan. Want het schone is niets
dan het begin der verschrikking,
dat wij net nog verdragen,
en wij bewonderen het zo, omdat het onaangedaan nalaat
ons te vernietigen. Iedere engel jaagt schrik aan.
En daarom houd ik mij in en verkrop de lokroep
van mijn donker gesnik. Ach, op wie kunnen wij
staat maken? Niet op engelen, niet op mensen,
en de schrandere dieren hebben al door
dat wij niet zo thuis en vertrouwd zijn
in onze verklaarde wereld.
[...]

De tweede elegie

Iedere engel jaagt schrik aan. En toch, wee mij,
zing ik u toe, haast dodelijke vogels van de ziel,
u kennende.
[...]

Rainer Maria Rilke, *De elegieën van Duino*. Vertaald uit het Duits en van aantekeningen voorzien door Atze van Wieren. Uitgeverij IJzer, Utrecht, 2^e herziene druk, 2018.
Met dank aan Rita Kunneman voor haar onderzoek.

III Inschrijven en contact

Via de website www.helikon-utrecht.nl kunt u zich inschrijven voor onze activiteiten. Inschrijven kan ook per e-mail: info@helikon-utrecht.nl. Graag de nummers en titels vermelden van de activiteiten waaraan u wilt deelnemen.
Heeft u een vraag? Bel dan naar Helikon, telefoon: **030- 27 30 362 of 06 -250 488 75**.

We wensen u een schitterende herfst toe!
Hopelijk tot ziens, met hartelijke groet, ook namens alle Helikondocenten en -medewerkers,

Heleen Rippen

Wilt u deze nieuwsbrief niet meer ontvangen? Of wilt u zich afmelden voor schriftelijke berichten en/of mailingen van Helikon? Stuur dan een e-mail naar: info@helikon-utrecht.nl.